

Natuur op en rond het erf

Boerenerven kunnen voor planten en dieren oases vormen in grote landbouwgebieden. Om dit te stimuleren heeft het CLM (Centrum voor Landbouw en Milieu) een fraai geïllustreerd boekje laten vervaardigen, dat in een oplage van 117.000 exemplaren gratis onder de Nederlandse boeren is verspreid. In dit boekje wordt eerst schematisch aangegeven hoe een voor plant en dier interessant erf eruit ziet. Men doet suggesties over de erfbeplanting, het inrichten van overhoekjes, het onderhoud van een slootje en niet te vergeten de bloementuin. Daarbij wordt aangegeven welke diersoorten men kan verwachten. Op sommige zoogdieren wordt iets dieper ingegaan, zoals de steenmarter, de vleermuis en zelfs de bunzing. Vanouds bij boeren geen geliefd beest. Wellicht is het boekje te veelbelovend over al het moois dat men op het boerenerf tevoorschijn kan toveren, maar in elk geval is het een leuk initiatief, dat boeren en boerinnen aanzet iets terug te doen voor de natuur.

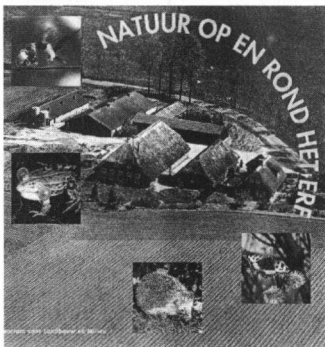
Reinier Akkermans

K. Klaver, A. van Paassen & H. Vulto, 1994. Natuur op en rond het erf. CLM, Utrecht. 40 pagina's, prijs f 10 (BF 180). Bestellen bij CLM, Postbus 10015, 3505 AA Utrecht.

Natuurvriendelijke oevers

Vorig jaar verscheen een lijvig boek, het handboek 'Natuurvriendelijke oevers'. Het werd in opdracht van de Dienst Wegen Waterbouwkunde van Rijkswaterstaat samengesteld door het CUR, het Civieltechnisch Centrum Uitvoering Research en Regelgeving in Gouda. Het boek maakt een zeer volledige en gebruikersvriendelijke indruk. Per type oever (oevers van kleine wate-

BESPREEKING

ren, van meren, van rivieren, etcetera) wordt een beschrijving gegeven van ontstaan en functie van het betreffende watertype, van het referentiebeeld (de 'ideale' natuurlijke oever), de randvoorwaarden waaronder natuurvriendelijke oevers mogelijk zijn en tenslotte hoe je ze het beste kunt maken en beheren en wat de ervaringen tot nu toe zijn. De meeste ruimte wordt ingenomen door bijlagen, die onder andere gaan over oeverbeheersplannen, water- en bodemverontreiniging, ecologie, functies van de oevers en eisen die eraan gesteld moeten worden, constructieve aspecten, onderhoud, kosten en monitoring. Een apart deelrapport behandelt alle materialen (met hun milieuaspekten) die voor oeverbescherming kunnen worden gebruikt. Het geheel telt 585 bladzijden, boordevol praktische informatie en zonder uitgebreide zwamverhalen.

Ons interesseert natuurlijk allereerst het belang van het boek voor de bescherming van zoogdieren. Is er aandacht voor het scheppen van goede leefgebieden voor noordse woelmuisen langs oevers; hoe kunnen oevers zodanig gekonstrueerd worden dat de muskusrat geen schade meer kan doen en dus niet meer bestreden hoeft te worden; wat is er allemaal mogelijk om te water geraakte

dieren eruit te helpen, enzovoort. Wat het laatste punt betreft is duidelijk dat natuurvriendelijke oevers over het algemeen geen barrières vormen voor zoogdieren. Uiteraard wordt uit de doeken gedaan hoe je 'fauna-uitstapplaatsen' kunt maken in kanalen waar een steile oeververdediging onvermijdelijk is. Geadviseerd wordt om zulke uitstapplaatsen met een maximale onderlinge afstand van tenminste honderd meter aan te leggen, iets wat tot nu toe in de praktijk nog nergens gebeurt, voor zover ik weet. En toch is het nodig dat ze heel dicht bij elkaar liggen, omdat telkens weer blijkt dat reëen en dassen voor een steile oever heen en weer blijven zwemmen tot ze door uitputting verdrinken. Ze gaan uiteraard te water om over te steken, niet om een eindje te zwemmen in de lengte van het kanaal.

Er is één paragraafje gewijd aan oevers en muskusratten. De tekst stelt een beetje teleur, omdat de teneur ervan is dat er weinig anders te doen valt dan door te gaan met vangen: 'Muskusratveilige oevers met water- en oeverplanten bestaan nauwelijks...'. Een wat uitgebreider verhaal, met overwegingen waar bestrijding wel en niet nodig is, met daarbij wat praktische en technische aanwijzingen om graafschade te beperken, zou in zo'n typisch Nederlands boek toch niet hebben misstaan.

Het hoofdstukje over zoogdieren in de Ecologiebijlage begint met een flater: 'In Nederland komen circa 45 soorten zoogdieren voor.' Misschien zijn alle vleermuissoorten als één soort geteld. Overigens is de geboden informatie van goede kwaliteit. Opmerkelijk is dat er onder 'inrichtingswensen ten behoeve

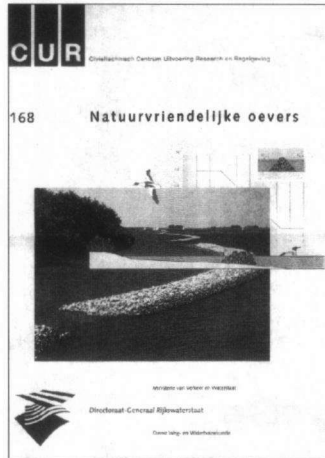
van zoogdieren' vermeld wordt dat fuiken een rooster moeten hebben om te voorkomen dat zoogdieren erin zwemmen, alsof fuiken deel uitmaken van de oever. Voor muskusratfuiken kan dat wel gelden, maar daar moeten de zoogdieren nu juist wel in terecht komen! Van alle oevergebonden soorten worden de eisen die ze stellen aan oevers in tabelvorm opgesomd. Dit is de enige plaats waar ik de noordse woelmuis vermeld kon vinden. Wat extra aandacht voor deze soort, waarvoor met brede natte oevers heel specifiek iets gedaan kan worden in de streken waar hij (nog) voorkomt, had er toch wel afgekund. Die extra aandacht voor de (verdwenen) otter is er wel.

Als het aankomt op het vragen van advies bij eventuele monitoring van de fauna in de oevers, wordt de VZZ als vraagbaak gelukkig niet vergeten. Jammer is dat de nieuwe veldgids van Lange c.s. in dit boek nog niet genoemd kon worden, omdat die nog net niet verschenen was; nu wordt verwezen naar zijn voorganger, met een referentie die volzit met fouten, zelfs de titel klopt niet.

Wanneer je dit boek, dat zoveel verschillende aspecten zo uitgebreid behandelt, vanuit één perspectief bekijkt, dan vind je uiteraard kleine foutjes en omissies. Laat dat u niet afschrikken. Het is een uiterst bruikbaar en compleet boek, dat elke waterbeherende instantie als zijn bijbel zou moeten gaan zien. Misschien is het dan binnenkort afgelopen met het klakkeloos vernieuwen of aanbrengen van al die dodelijk steile (en saai!) oeverbeschouwingen, omdat dat nu eenmaal de gewoonte is. Maar ook alle adviesbureaus hebben het nodig, om hun adviezen aan inrichters op te baseren, maar ook om erop voort te borduren: de natuur terug langs ons water!

Jaap Mulder

CUR, 1994. Natuurvriendelijke oevers. CUR-rapport 168. ISBN 90 376 00417. Te bestellen door f 125,- (BF 2500) over te maken op postbank 544328 ten name van CUR, onder vermelding van 'CUR-rapport 168'. Ook is een dia-serie verkrijgbaar, met voorbeelden van natuurvriendelijke oplossingen. Inlichtingen: 01820-39600.

Otters en PCB's, er blijven haken en ogen.

Als resultaat van een project om kwaliteitsnormen voor de omgeving van otters te ontwikkelen, voor wat betreft PCB's, zijn twee rapporten verschenen. Ze zijn gemaakt door het Instituut voor Milieuvraagstukken in samenwerking met het Otterstation Nederland.

Het eerste rapport geeft een nuttig overzicht van het experimentele werk met de Amerikaanse nerts. Het is al langer duidelijk dat er grote verschillen in giftigheid bestaan tussen de verschillende PCB's. Via een modelbenadering worden de verschillende mengsels teruggerekend naar een standaard. Er kan nu een relatie gelegd worden tussen de gestandaardiseerde dosis in het voedsel en de daaruit volgende concentratie in het dier. Vervolgens worden dosis-effectrelaties berekend. De effecten die worden bestudeerd

zijn het aantal geboren jongen en de mate waarin de jongen overleven. Als niveau waarop geen effect van PCB's optreedt wordt een niveau berekend, dat vijf keer hoger ligt dan dat wat het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij als veilig had bepaald op grond van onder meer onderzoek van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (RIN; nu Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek). Hier raken we een interessant punt. De schrijvers beargumenteren hun berekende niveau mede op grond van haken en ogen bij het RIN-experiment (bedoeld wordt waarschijnlijk de interpretatie door LNV van de resultaten ervan). Die resultaten wijzen in de richting van effecten op de fractie vrouwtjes dat jongen krijgt en niet op het aantal jongen zelf. Zo'n effect wordt versluierd als het criterium van onderzoek het gemiddeld aantal jongen van alle vrouwtjes is. Maar ook intern zitten er wat haken en ogen aan het rapport. Zo worden bij de evaluatie van het bioaccumulatiemodel verschillen gevonden tot een factor twintig tussen voorspelde en gemeten waarde.

Als reden voor die afwijking wordt de mogelijkheid van verminderde opname van voedsel genoemd. Dit argument gaat voor het genoemde RIN-experiment (met een verschilfactor 16.5) in ieder geval niet op omdat op die mogelijkheid is geanticipeerd. Het tweede rapport geeft een overzicht van de PCB-niveaus die werden gemeten in weefsel, uitwerpselen, voedsel van otters en in sediment in zestien landen in Europa en in Amerika. Terecht wijzen de auteurs in hun eerste conclusie op het feit dat de relatie tussen PCB's en de achteruitgang van de otters is gebaseerd op extrapolaties en op correlaties en niet op het begrijpen van het onderliggende mechanisme. De extrapolaties komen van onderzoek aan de Amerikaanse nerts, een soort die volgens sommige aanwijzingen gevoeli-

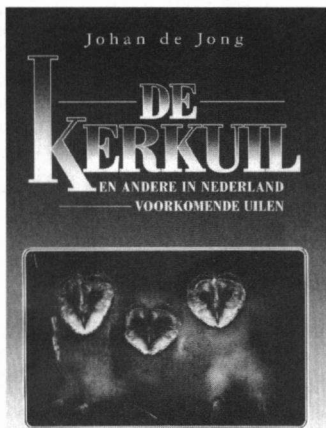
ger is dan de otter en volgens andere aanwijzingen minder gevoelig. Voor duidelijke conclusies ontbreekt het aan voldoende gegevens.

Het zal duidelijk zijn dat de hier besproken rapporten een uitermate nuttige bijdrage leveren aan de discussie en dat zij een goed overzicht leveren van de aanwezige gegevens. Voorlopig blijven er echter nog de nodige haken en ogen aan de interpretatie.

Marius den Boer

P.E.G. Leonards, M.D. Smit, A.W.W.J. de Jong & B. van Hattum, 1994. Evaluation of dose-response relationships for the effects of PCBs on the reproduction of mink (*Mustela vison*). Rapport IVM R-94/6.

M.D. Smit, P.E.G. Leonards, B. van Hattum & A.W.W.J. de Jong, 1994. PCBs in European otter (*Lutra lutra*) populations. Rapport IVM R-94/7.

tekeningen van Ad Cameron

gedraagt als een opportunist (wat het meest aanwezig is wordt het meest gegeten), geeft de samenstelling van zijn voedsel een aardige indruk van de verhoudingen waarin de verschillende soorten muizen en spitsmuizen in zijn leefgebied aanwezig zijn. Het is dus te begrijpen dat de kerkuil voor veel zoogdierliefhebbers veel meer betekent dan 'zo maar een vogel'.

Veel braakbalpluizers zullen daarom verheugd zijn met het verschijnen van het nieuwe boek over de kerkuil van Johan de Jong. Het eerste verscheen in 1983 in de serie Kosmos Vogelmonografieën, maar was al lange tijd niet meer in de boekhandel te verkrijgen. Het nieuwe boek is in feite een uitgebreide en geactualiseerde editie van het eerste. Op veel aspecten van de ecologie van de kerkuil wordt nu uitgebreid ingegaan en sommige, zoals de geluiden, zijn toegevoegd. Ook de nieuwe gegevens over de aantalsontwikkelingen van broedgevallen en terugmeldingen van geringe jongen zijn opgenomen. Aan het slot worden ook de andere in Nederland voorkomende of gesignaleerde uilesoorten besproken.

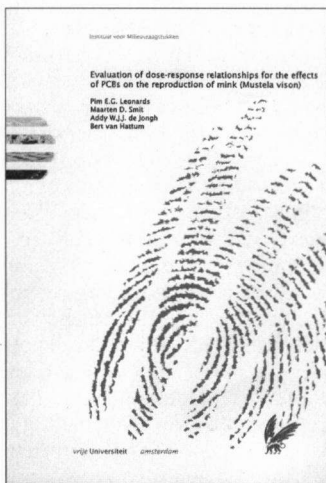
Het hoofdstuk over het menu van de kerkuil neemt

een prominente plaats in, ruim 10% van het boek. Dit is overigens minder dan in het eerste boek. Dat komt ondermeer omdat er sinds 1983 veel meer gegevens over de voedselsamenstelling bekend zijn geworden, niet in het minst ook door onderzoek van Johan de Jong zelf. Dat lijkt een tegenstrijdigheid, maar doordat er zoveel meer gegevens beschikbaar zijn, is nu minder ingegaan op exemplarische situaties. De uitkomsten van het braakbalonderzoek in de periode 1929-1977 zijn vergeleken met die van de periode 1977-1994. Dit levert een aantal opmerkelijke veranderingen op. Het aandeel van de huisspitsmuis is bijvoorbeeld sterk toegenomen en dat van de noordse woelmuis gedaald. Zulke veranderingen worden echter niet gerelateerd aan die in de plantengeografische districten, die zelf wel behandeld worden. Gezien de omvang van het gedetermineerde materiaal, lijkt de mogelijkheid daartoe wel aanwezig. Hier ligt dus nog een uitdaging!

Het boek bevat veel nieuwe illustraties, waarvan een deel in kleur. Het is verzorgd uitgegeven bij de Friese Pers Boekeriej. Daar deze uitgever voornamelijk binnen Friesland opereert, zal het boek buiten Friesland in weinig boekwinkels te vinden zijn. Dat is jammer. Het kan echter bij de auteur besteld worden, door overmaking van fl.32,50 (BF 650) (inclusief portokosten!) op de postbankrekening 811 542 van de Friesland Bank, Leeuwarden, met vermelding: 't.b.v. rek. 29.67.04.989 t.n.v. J. de Jong, voor: De Kerkuil'; of uiteraard rechtstreeks naar genoemde bankrekening.

Sim Broekhuizen

Johan de Jong, 1995. De Kerkuil en andere in Nederland voorkomende uilen. Friese Pers Boekeriej, Leeuwarden. Ingebonden, 136 pagina's, prijs fl. 32,50 (BF 650). ISBN 90 330 1060 7.

De Kerkuil

Tijdens het VZZ-onderzoek naar het voorkomen van verschillende soorten muizen en spitsmuizen in 1994 in Friesland, werden grote partijen braakballen van kerkuilen verzameld en onderzocht. De kerkuil leeft in hoofdzaak van kleine zoogdieren. Doordat spitsmuizen niet worden versmaad en de kerkuil zich, wat de kleine zoogdieren betreft,